

La rereguarda catalana entre la darrera ofensiva aliada i el capgirament internacional (1710-1712)¹

Josep M. Torras i Ribé

Universitat de Barcelona. Departament d'Història Moderna
Baldri Reixac, s.n. 08028 Barcelona. Spain

Resum

Els darrers episodis de la pugna entre Àustries i Borbons esdevinguts en la geografia peninsular són plantejats per l'autor a partir del ressò que tingueren entre les institucions catalanes. Des d'aquesta perspectiva es pot considerar que les previsions militars de les potències aliades responien a uns interessos estratègics que en molts casos no tenien en compte les penalitats i la desmoralització que patia la societat catalana de l'època. És a dir, el fracàs de l'ofensiva aliada sobre Madrid hauria estat deguda tant a raons militars com a l'enfonsament de la línia del front en les terres de la rereguarda, que ocasionà l'ocupació borbònica d'extenses zones de la Catalunya central i la caiguda de Girona en mans dels francesos. Aquestes mostres d'indigència militar, tant com l'accés de l'arxiduc a la corona imperial, explicarien la defecció vergonyant d'Anglaterra i Holanda del bàndol austriacista.

Paraules clau: Guerra de Successió, Àustries, Borbons, Anglaterra, Madrid, Catalunya, ofensiva, diplomàcia, rereguarda.

Resumen. *La retaguardia catalana entre la última ofensiva aliada y el giro internacional (1710-1712)*

Los últimos episodios de la pugna entre Austrias y Borbones ocurridos en la geografía peninsular son planteados por el autor a partir del eco que tuvieron entre las instituciones catalanas. Desde esta perspectiva se puede considerar que las previsiones militares de las potencias aliadas respondían a unos intereses estratégicos que en muchos casos no tenían en cuenta las penalidades y la desmoralización que sufría la sociedad catalana de la época. Es decir, el fracaso de la ofensiva aliada sobre Madrid se debió a causas militares, pero también al hundimiento de la línea del frente en las tierras de la retaguardia, que provocó la ocupación borbónica de extensas zonas de la Cataluña central y la caída de Girona en manos de los franceses. Estas muestras de indigen-

1. El contingut d'aquest article forma part d'una investigació extensa sobre la Guerra de Successió a Catalunya, feta dintre del grup de recerca consolidat amb la denominació «Institucions i Societat a la Catalunya Moderna» (Exp. 1997SGR00358), adscrit al II Pla de Recerca de Catalunya, del qual formen part investigadors de la Universitat de Girona, Universitat de Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona i Universitat Pompeu Fabra. També s'ha d'inscriure en el projecte de recerca sobre «Poder, sociedad e instituciones en la Cataluña moderna (siglos XVI-XVIII)», subvencionat per la Dirección General de Enseñanza Superior e Investigación Científica, del Ministerio de Educación y Cultura (Exp. PB97-0666).

cia militar, como el acceso del archiduque a la corona imperial, explicarían la defección vergonzosa de Inglaterra y Holanda del bando austracista.

Palabras clave: Guerra de Sucesión, Austrias, Borbones, Inglaterra, Madrid, Cataluña, ofensiva, diplomacia, retaguardia

Abstract. *The Catalan rearguard between the last allied offensive and the international turn (1710-1712)*

The last episodes of the struggle between Austrians and Bourbons in Peninsular geography are raised by the author from the echo that they had between the Catalan institutions. From this perspective it is possible to be considered that the military forecasts of the allied powers responded to strategic interests that in many cases they did not consider the penalties and the demoralization that the Catalan society of the time underwent. That is to say, the failure of the offensive allied on Madrid had to military causes, but also to the collapse of the line of the front in territories of the rearguard, that caused the bourbon occupation of extensive zones of central Catalonia and the fall of Girona into the hands of the French. These samples of military indigences, as the access of the Archduke to the imperial crown, would explain the shameful defection of England and Holland of the austracist side.

Key words: War of Succession, Austrians, Bourbons, England, Madrid, Catalonia, offensive, diplomacy, rearguard.

Sumari

Els antecedents: la crisi de subsistències i les ocupacions borbòniques de 1709

El fracàs de l'ofensiva de l'arxiduc sobre Madrid de l'any 1710

La precària situació de la rereguarda catalana: desmoralització i reculada davant dels exèrcits borbònics (1710-1711)

Les conseqüències de Brihuega i Villaviciosa i de la mort de l'emperador Josep I d'Àustria

El capgirament internacional i l'avaluació dels exèrcits aliats: el «cas dels catalans»

Els antecedents: la crisi de subsistències i les ocupacions borbòniques de 1709

Dintre del panorama enterbolit i lamentable que ofería la Guerra de Successió a Catalunya d'ençà de 1707, tant a la ratlla del front com a les terres de la rereguarda, tots els indicis coincideixen a mostrar un empitjorament general a partir de 1709, que representava pèssims auguris per a l'esdevenidor. Efectivament, l'hivern d'aquest any va significar arreu d'Europa una climatologia marcadament adversa, amb freds extrems i nevades intenses i generalitzades, que persistiren durant mesos, i provocaren la pèrdua de les collites, la destrucció de fruiters i la mort de molts caps de bestiar². A Catalunya els rigors de l'hivern provocaren que

2. BOISLISLE, A.M. DE (1903). *Le Grand Hiver et la disette de 1709*. París; LE ROY LADURIE, Emmanuel (1967). *Histoire du climat depuis l'an mil*. París: p. 52, 158, 164-165 i 281; MEUVRET, Jean «La situación de Francia desde 1688 a 1715»; dins [Div. Autors]: *El auge de Gran Bretaña y Rusia (1688-1725)*. «Historia del mundo moderno», VI (Barcelona, 1976), p. 232-234.

els principals rius del país, com l'Ebre, el Ter, el Llobregat i el Besòs, s'arribessin a gelar en la totalitat del seu recorregut, fins i tot en la desembocadura al mar. Segons Feliu, a causa de la climatologia adversa «avia sido corta la cosecha, por aver el rigor deste invierno hechado a perder los trigos y demás semillas, llegando el daño hasta los árboles y vides»³. I Castellví, per la seva banda, assenyalava que a causa de les glaçades

[...] no hizieron progreso los sembrados, y en lo interior de Cataluña murieron la mayor parte, muchos de los olivos, más de los agrios; [...] esto introdujo de nuevo la penuria de víveres, [y] era mayor la de trigos y cebadas, [y] la rigurosa estación añadió carestia, y todos creían quedarían maltratados los trigos⁴.

Aquesta crisi de subsistències arribà a fer-se angoixant a Barcelona mateix, la qual cosa obligà a instaurar mesures de control dels proveïments, per tal d'evitar l'actuació dels acaparadors, que repercutien en la puja immoderada dels preus:

Reconociendo la Ciudad ser importante saber la cantidad de trigo que se halla recogido en las casas de sus ciudadanos, para hazer el tanteo del trigo [que] podría faltar hasta la cosecha venidera, ha dispuesto hazer un pregón (que se ha publicado), para que todos manifiesten los trigos tienen en sus casas, a fin de valerse de ellos en caso combenga⁵.

També, com era habitual en circumstàncies semblants, s'hagué de procedir a la confiscació de partides de cereals transportades per via marítima en direcció a d'altres destinacions, a fi d'assegurar la provisió dels mercats, i prevenir les seqüeles d'avalots i desordres que solia provocar la carestia:

Atendiendo que por la falta de tan necessario alimento se han experimentado considerables disturbios en las Repúblicas, queda aplicada continuamente [...] a que se conserve este pueblo con la quietud que hasta aquí, y no sería fácil contenerse si le faltava el pan, resultado en grande deservicio de vuestra magestad, [...] y no es de estranyar, señor, que atendiendo la Ciudad al mayor servicio de vuestra magestad, bien público y consuelo de sus ciudadanos, haya passado a executar la detención de este trigo, pues a no haver assí obrado, según lo clamores del pueblo, peligrava la quietud que con tanta recomendación de vuestra magestad tiene a su cuydado y obligación la Ciudad⁶.

Naturalment que aquesta contingència meteorològica aguditzà també els problemes d'intendència dels exèrcits, i les mostres de conflictivitat entre els soldats i els pagesos i habitants de la ruralia, exposats constantment a operacions de requisada de collites i saqueig de masies. La reiteració d'aquestes operacions per part dels exèrcits obligà la Diputació del General, el Consell de Cent i el Braç Militar a ele-

3. FELIU DE LA PEÑA, N. (1709). *Anales de Cataluña*. Barcelona: III, p. 635-636.

4. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-1, f. 28-29 i 43.

5. DACB, XXVI, p. 243, 15 de gener de 1709.

6. DACB, XXVI, p. 265-266, 28 d'abril de 1709.

var una desconsolada protesta a l'arxiduc, reclamant-li que fossin adoptades mesures enèrgiques per impedir i castigar aquests excessos:

Las tropas del real ejército [...] han practicado y practican, en los parages donde acampan y en sus tránsitos, los saqueos, robos y talas de frutos que es notorio, [y] se hallan precisados muchos de los naturales del Principado a abandonar sus casas y haciendas, dejándolas al despótico alvedrío de las tropas, [...] por lo que suplican a vuestra magestad, con el más obsequioso rendimiento, sea servido mandar se apliquen las providencias necessarias que pide tan importante urgencia, para que logren aquellos vassallos de la Ciudad de Vique y su comarca, y los demás de la montaña, el consuelo que necessitan en la presente constitución, para poder mantenerse en el real y suave dominio de vuestra magestad, y consiga todo el Principado el alivio correspondiente a los excessivos trabajos y calamidades que experimenta⁷.

Durant aquesta època, les operacions estacionals dels exèrcits de les dues corones borbòniques ja no es limitaven a les fronteres estratègiques de l'Urgell i del camp de Tarragona, sinó que eren cada vegada més agosarades, amb l'execució de profundes incursions en les terres de la Catalunya central. La sensació de molts habitants de la ruralia davant les penes i treballs provocats per aquestes escaramusses dels borbònics era que

[...] resta aquella terra molt destruhida, causant universalment grandíssima llàstima y particular desconsuelo lo oirho, [...] que continuant així en breu destruhiran totalment a tot est Pahís [ab] una total misèria⁸.

És per això que el mateix Feliu, al final dels seus *Anales*, acabats d'escriure l'any 1709, traçava un quadre extraordinàriament pessimista, però impregnat d'una gran lucidesa i realisme, sobre la desesperada situació militar i política en què es trobaven moltes contrades de Catalunya en aquella època:

Fué Cataluña todo este verano fiero campo de batalla, invadida en todos sus terminos por los ejércitos [borbónicos] que molestavan Urgel y Segarra; otros que inquietavan y robavan en el Ampurdán y Selva de Gerona; otros la Conca de Tremp y Pallás; otros el Campo de Tarragona. [...] Hallávanse en este tiempo los naturales del Principado saqueados de franceses, y no muy aliviados de nuestras tropas, [...] y aun los paysanos que acudieron a su defensa no dexaron de añadir cargas, [y] el general de batalla Rafael Nebot halló resistencia de los naturales en defensa de sus frutos⁹.

I aquesta situació era reflectida en termes gairebé idèntics en les queixes adreçades a l'arxiduc durant la tardor de l'any 1709 pels representants dels «comuns», en demanda de protecció contra les malvestats de la guerra, de les quals ja no hi havia gairebé cap zona de la geografia catalana que en restés indemne,

7. DACB, XXVI, p. 319, 13 d'octubre de 1709.

8. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 107, f. 261-1°, 22 d'agost de 1709.

9. FELIU: *Anales*, III, p. 644-645.

[...] pues estando abiertas todas las fronteras, no hay comarca que esté libre de las invasiones del enemigo, quién ha practicado su crueldad y furor en la mayor parte del Principado, haviéndole constituido sus hostilidades en la mayor estrechez y miseria, mayormente con las inconmensurables cantidades de granos que han sacado¹⁰.

Per adonar-nos de les conseqüències d'aquesta persistent política de penetració borbònica per terres catalanes, i dels efectes desmoralitzadors que tenia sobre la ciutadania, probablement l'episodi de major significació va ésser protagonitzat per la ciutat de Reus a mitjans de l'any 1709, en què com a conseqüència de l'ofensiva organitzada pels exèrcits de les dues corones des de Tortosa, les seves autoritats s'avançaren a donar obediència a Felip V sense haver precedit cap atac borbònic a la població¹¹. L'episodi és descrit en detall per Castellví:

Desde Tortosa [los borbónicos] penetraron en el Campo de Tarragona [...] para alarmar los pueblos de la Conca de Barberá [...]; ocuparon Monroig, pasaron a Cambrils, alarmose todo el campo de Tarragona [y] esto hizo adelantar a los moradores de Reus, populosa villa, a dar la obediencia [a Felipe V] antes de estar a la vista el ejercito, [y] otras poblaciones menos populosas siguieron el ejemplo de Reus¹².

Deixant de banda que aquesta defecció de Reus fos episòdica, atribuïble a la indefinició de la ratlla divisòria entre els dos bàndols, i que per aquesta mateixa lògica militar en retirar-se les tropes borbòniques la ciutat hagués retornat a l'obediència austriacista, l'esdeveniment no deixava d'ésser revelador del clima profundament intimidatori amb què era viscuda la guerra entre els catalans, i va ser probablement per aquesta raó que el mateix Feliu arribés a destacar amb incredulitat, atenent a la demostrada militància i fidelitat austriacista de Reus, aquesta incompreensible mostra d'apatia dels seus habitants:

[...] adelantáronse los de la Villa de Reus, pues sin llegar a ella los franceses o castellanos, les fueron a dar la obediencia¹³.

10. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 107, f. 270-2º, 13 d'octubre de 1709. També a DACB, XXVI, p. 318.
11. L'episodi no és recollit per Maria Carme BIGORRA (1989). «Alguns aspectes de la Guerra de Successió a Reus, a través de les actes municipals (1700-1715)». *XXXV Asamblea Intercomarcal d'Estudiosos. Ponències i comunicacions*, Valls: II-XXVIII, p. 29-35.
12. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-1, f. 94-95. Vegeu també Pedro VOLTES BOU (1965). «La ciudad de Reus y la Guerra de Sucesión». *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CLVI. Madrid: quadern I, p. 47. Valls, en canvi, en el transcurs del mateix atac, «cerró las puertas [y] todo el pueblo tomó las armas».
13. FELIU: *Anales*, III, p. 641. S'hauria de tenir en compte que en termes cronològics aquest va ésser un dels darrers esdeveniments de la guerra descrits per Feliu en el seu llibre, editat el mateix any 1709. Confirmació oficial del mateix episodi a ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 107, f. 266-2º, 10 de setembre de 1709.

El fracàs de l'ofensiva de l'arxiduc sobre Madrid de l'any 1710

Va ésser en aquest context extremament desfavorable per als catalans que, inopinadament, a començaments de l'any 1710, els comandaments aliats varen concebre la preparació de la segona gran ofensiva peninsular dels imperials, amb la intenció de conquerir Madrid i coronar rei d'Espanya Carles III. En realitat hauríem de convenir, però, que aquesta decisió dels aliats era influïda molt més pel balanç estratègic de la guerra en el continent europeu que per la situació política i militar existent a la Península. Efectivament, en el transcurs dels anys 1708 i 1709 els exèrcits aliats havien aconseguit decantar manifestament la guerra al seu favor arreu d'Europa, i diverses vegades anglesos i imperials havien estat en condicions d'imposar la pau a França, i Lluís XIV, estalonat per les derrotes en tots els fronts (Oudenaarde i Lille, el 1708, i Malplaquet el 1709) i per la misèria dels seus súbdits com a conseqüència de la inacabable guerra, semblava fins i tot disposat a abandonar les ambicions dinàstiques del seu nét Felip d'Anjou¹⁴. Dintre dels mateixos dominis de la monarquia hispànica —deixant de banda Catalunya, que apareix constantment assetjada pels borbònics— les victòries de les armes austríacistes s'havien anat succeint a cada nova campanya: Mallorca havia estat conquerida immediatament després de la caiguda de Barcelona, el 1706¹⁵; el regne de Nàpols s'havia recuperat durant l'estiu de l'any 1707¹⁶; Sardenya fou ocupada per les tropes imperials el juliol de 1708¹⁷; Menorca va ser també ocupada pels anglesos el setembre del mateix any¹⁸, i aquestes victòries havien estat presentades com un intent de reconstitució dels antics dominis de la Corona d'Aragó a la Mediterrània¹⁹.

Els preparatius de l'ofensiva aliada començaren en els primers mesos de 1710, quan Barcelona no s'havia refet encara del tot dels anteriors episodis de carestia. El

14. BAUDRILLART, Alfred (1890). *Philippe V et la Cour de France*. París: I, p. 267-272, 353-376. WEISS (1930). «La Sucesión de España». *Historia Universal*. Barcelona: XII, p. 257-262. VEENENDAAL, A.J.: «La Guerra de Sucesión española en Europa». Dins [Div. autors]: *El auge de Gran Bretaña y Rusia (1688-1725)*. «Historia del mundo moderno», VI (Barcelona, 1976), p. 316-318. SOLDEVILA, Ferran (1963). *Història de Catalunya*. Barcelona: p. 1112-1115. Pedro VOLTES BOU (1953). *El Archiduque Carlos de Austria, rey de los catalanes*. Barcelona: p. 212-213.
15. BC, *Bonsoms*, núm. 5850, «Noticias de la entrega de la Isla y Ciudad de Mallorca al suave y legítimi dominio de la Magestad de Carlos Tercero», 2 f.
16. DACB, XXVI, p. 32-33.
17. BC, *Bonsoms*, núm. 5771, 5772, 5773. FELIU: *Anales*, III, p. 610-612. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, III-2, f. 339v.-352. Pedro VOLTES (1951). «Aportaciones a la historia de Cerdeña y Nápoles durante el dominio del Archiduque don Carlos de Austria». *Estudios de Historia Moderna*. Barcelona: I, p. 61-76. Bruno ANATRA (1982). *La Sardegna dall'unificazioni ai Savoia*. Estratto dalla «Storia d'Italia» diretta da Giuseppe Galasso. Roma: vol. X, p. 647-651.
18. El desembarcament de les tropes angleses comandades pel general Stanhope s'havia fet a finals de juliol. Vegeu BC, *Bonsoms*, núm. 5776. «Relación de la feliz conquista han logrado las armas de los Altos Aliados de la Isla de Menorca». També núm. 5777 i 7088. DACB, XXVI, p. 115 i 235. FELIU: *Anales*, III, p. 614-615. Vegeu també BENEJAN SAURA, Juan (1897). *Historia de Menorca*. Ciutadella: p. 100-102. José Luis TERRÓN PONCE (1984). *La Guerra de Sucesión en Menorca. Causas, hechos y consecuencias*. Madrid. M. MATA (1980). *1705-1715. Menorca: franceses, ingleses y la Guerra de Sucesión*. Barcelona.
19. Vegeu, per exemple, FELIU: *Anales*, III, p. 610.

13 de gener havien arribat des de Portugal quinze naus angleses amb tropes de refresc, i vint vaixells de transport carregats de cereals, que serviren per pal·liar

[...] el estado en que se hallava el Rey Carlos en Cataluña, tanto en el número de tropas de los aliados, quanto de las propias, assí mismo la escasés de granos y falta de dinero, pertrechos y lo demás necesario.

I posteriorment, en successives expedicions fetes entre els mesos de març i juny, havien atracat a Barcelona més de dues-centes naus, entre vaixells de guerra i transports de queviures, que arribaren a sumar quaranta batallons i sis mil cavalls, és a dir, en total, uns vint-i-cinc mil soldats de diferents nacionalitats: anglesos, austríacs, portuguesos, holandesos i mercenaris de procedències diverses. Com assenyalava Castellví, «estas facilidades restablecieron la abundancia en Cataluña, y facilitaron salir los aliados de campaña»²⁰.

L'organització de l'ofensiva aliada va ésser concebuda clarament com una potent operació de conquesta militar de la Península, i no pas amb la idea de recuperar el domini dels territoris que en els anys anteriors havien caigut en poder dels borbònics en diverses zones de Catalunya. Probablement influí en aquesta orientació la presència de Felip V en terres catalanes, que s'havia desplaçat des de Madrid a les proximitats de Lleida per encoratjar personalment l'ofensiva borbònica de primavera, i amb aquesta perspectiva d'encarar-se els dos exèrcits comandats pels respectius monarques, el gruix de les tropes imperials, dirigides pel mariscal Starhemberg, foren encaminades cap al front de Lleida i en direcció a la frontera d'Aragó, mentre que quedaren en una posició compromesa, amb guarnicions escasses i relativament desproveïdes d'armament i vitualles, els flancs del Pirineu, la Catalunya central i el camp de Tarragona²¹. La primera gran operació dels austriacistes, comandats pels generals Stanhope, Carpenter, Frankenberg i Pepper, es produí a finals de juliol, amb l'èxit de la travessia del riu Segre a les proximitats de la ciutat de Balaguer, i de la Noguera Ribagorçana a gual per Alfarràs, atac combinat que agafà desprevinguts els cossos d'exèrcit del general T'Serclaes i del marquès de Villadarias, que confiaven que la crescuda dels rius a causa del desgel dificultaria l'ofensiva aliada. Aquest error tàctic obligà els exèrcits de les dues corones a una retirada en desordre fins a les proximitats del poble d'Almenar (el Segrià), on es descabdellà la batalla final, favorable als aliats, i en el transcurs de la qual estigueren a punt de fer presoner Felip V, que fou evaquat en el darrer moment del camp de batalla per un escamot del general Vallejo²². Els informes sobre la magnitud de la derrota borbònica que arribaven a Barcelona eren marcadament triomfalistes:

20. Recompte de les tropes desembarcades, a BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-1, f. 43-44v.; 159v.-165v.

21. VOLTES: *El Archiduque*, p. 214-215.

22. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 108, f. 342-1º, 17 de juny de 1710. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-1, f. 71v.-93v. VOLTES (1962). «Las dos ocupaciones de Madrid por el Archiduque Carlos de Austria». *Boletín de la Real Academia de la Historia*. Madrid: CLI-1, p. 83-87. VOLTES: *Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria (1705-1714)*. Barcelona: 1963-1970, II, p. 211-213.

La confusión con que los enemigos huyeron abandonando bagaxes y artillería, y la imposibilidad en que se ven de volver a hazer frente a nuestro exercito, comprueba claramente que su pérdida subió el crecido número de gente que ellos mismos publican, por cuyas noticias se sabe que les han faltado siete mil hombres y muchos oficiales principales y subalternos, que los más murieron en el combate y derrota que les dio nuestra cavallería²³.

La victòria d'Almenar, el 27 de juliol, i la posterior desbandada de l'exèrcit borbònic, obriren sense obstacles la ruta d'Aragó per als imperials, que ocuparen amb poca resistència les ciutats de Barbastre i Osca, però en canvi havien deixat en mans enemigues la ciutat de Lleida i el castell de Montsó. Amb la posterior arribada a Saragossa l'ofensiva austriacista adquirí la seva dimensió més genuïnament política. Les escaramusses per a la conquesta de Saragossa foren seguides amb enorme expectació i una simpatia poc dissimulada des de les muralles de la capital, i després de la batalla del Monte Torrero les tropes borbòniques entraren en una autèntica desbandada, i Felip V hagué de fugir precipitadament en direcció a la frontera castellana, deixant sobre el terreny milers de morts i presoners, i bona part de l'artilleria i de la impedimenta militar:

Lo día 20 del corrent [mes d'agost] vingué notícia de Sa Magestat de haver guanyat sas armas una gran batalla a la vista de Zaragoza, havent derrotat del tot lo enemich, havent-li pres artilleria, bagatges, banderas, estandarts y timbalas²⁴.

Aquestes notícies sobre el desastre dels exèrcits borbònics foren celebrades entusiàsticament per la literatura popular austriacista:

Pues qué diré de Almenara?
tu Duque allí remojado,
deshechos sus esquadrones,
se escapó, como? rodando.
Espantado en Zaragoza
huyó el trueno antes de el rayo,
o inmobil Monte Torrero,
desengaña aluzinados²⁵.

A partir del recobrament del regne d'Aragó, i de les celebracions institucionals i festives que seguiren a la conquesta de Saragossa, amb la restitució dels furs i privilegis del regne²⁶, s'havia culminat amb un èxit clamorós la primera fase de les ope-

23. DACB, XXVII, p. 32. Carta de la reina, de 31 de juliol de 1710.

24. ACA. *Generalitat. Esborranys dels Dietaris*, reg. 315, s.f. 20 d'agost de 1710. DACB, XXVII, p. 37. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-1, f. 205v.-210. VOLTES: «Las dos ocupaciones...», p. 87. ID.: *El Archiduque*, p. 219-220. ID.: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 213.

25. Fragment de «*Respuesta a la quintilla y romance...*». Transcrit per Xavier IBÀÑEZ JOFRE (1981). *La Guerra de Sucesión a través dels romanços austriacistes*. Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona: p. 141.

26. VOLTES: «Las dos ocupaciones...», p. 86-87. ID.: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 213-214. Sobre la situació del regne d'Aragó en aquesta època, vegeu G. BORRÁS: *La Guerra de Sucesión en Zaragoza*. Saragossa, 1973.

racions militars aliades, i restaven obertes diverses expectatives per a la continuació de l'ofensiva, que posaren de manifest, però, les profundes discrepàncies estratègiques existents entre els comandants anglesos i imperials. L'arxiduc i la majoria dels seus consellers, amb l'experiència nefasta del fracàs de l'anterior ofensiva peninsular, i davant l'evidència de trobar-se ja a finals de la campanya d'estiu, eren de l'opinió que resultava imprescindible consolidar militarment el terreny recuperat a Catalunya i Aragó abans de continuar l'ofensiva en direcció a Castella, i intentar obtenir el control de la frontera amb França, dirigint les operacions contra Navarra i el Pirineu, a fi d'impedir el reagrupament de les tropes borbòniques disperses i evitar l'arribada dels reforços per la rereguarda enviats per Lluís XIV²⁷. Per contra, els generals anglesos, i molt en particular Stanhope, es mostraren irreductibles en l'objectiu de continuar la persecució de l'exèrcit borbònic en retirada i forçar la conquesta de Madrid, estratègia que havia de combinar-se amb l'inici d'una ofensiva militar aliada des de la frontera portuguesa. Segons el marquès de San Felipe, la intransigència d'Stanhope fou tan vehement que el portà a amenaçar amb un autèntic ultimàtum:

No tomaría con sus tropas otro camino que el de Madrid; que la Reyna Ana havia ofrecido a los austríacos entregarles el trono, y que ellos se lo habían de conservar; que eso estaba cumplido poniendo el Rey en la Corte, y que lo demás lo pensasen los alemanes y españoles, porque la Inglaterra no había de llevar enteramente carga tan pesada, que la estaba empobreciendo²⁸.

L'ofensiva aliada per terres de Castella reproduí en bona mesura els mateixos pros i contres de l'anterior expedició de 1706. A mitjans de setembre de 1710, sense trobar una oposició apreciable, les avantguardes imperials havien arribat ja a les rodalies de Madrid, a Sigüenza, Medinaceli i Alcalá de Henares, però Felip V, la seva família i entorn cortesà, i la majoria dels membres de la noblesa i dels consells de la monarquia havien fugit en direcció a Valladolid. Aquesta ràpida progressió militar, però, posava de manifest arreu l'apatia i desconfiança generalitzada de la població castellana, que es convertí en hostilitat manifesta en les setmanes següents, en estroncar-se els proveïments a causa del reagrupament dels borbònics a la rereguarda, i en començar-se a desencadenar les requisites de collites i les violències contra la població per part d'una tropa mal equipada i a la qual es devien moltes soldades. L'arxiduc havia entrat a la capital el 28 de setembre, però els seus intents d'establir uns rudiments de govern estable toparen amb la indiferència de l'escassa noblesa que havia restat a la ciutat en ésser evaquada per Felip V, i els nous dignataris cortesans hagueren de patir una creixent impopularitat ciutadana²⁹, que la literatura austriacista s'esmerçava inútilment a dissimular:

27. VOLTES: «Las dos ocupaciones...», p. 88-89. ID.: *El Archiduque*, p. 220-221. ID.: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 215.

28. Vicente BACALLAR Y SANNA (Marqués de San Felipe): *Comentarios de la guerra de España, e historia de su Rey Felipe V, el Animoso*. Pamplona, s.a., II, p. 29 [Reed. facsímil, BAE, Madrid, 1957]. També VOLTES: *El Archiduque*, p. 221.

29. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-1, f. 216v.-223. VOLTES: «Las dos ocupaciones...», p. 89-97. ID.: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 215-218.

Coronado de tropheos,
 en Madrid entró triumphando,
 el invicto Rey de España,
 don Carlos Tercero el Sabio³⁰.

La precarietat de la presència austriacista a Madrid s'agreujà a partir de mitjans d'octubre, amb la frustració de l'ofensiva organitzada des de la frontera portuguesa, i de la proximitat a la capital de diversos cossos d'exèrcit de les dues corones, que atacaven per sorpresa les guarnicions imperials que s'aventuraven fora del recinte de la capital. El 29 d'octubre la situació s'havia fet tan insostenible per als aliats, que projectaren replegar-se en direcció a Toledo, on pretenien hivernar acollits a la protecció de les seves muralles³¹.

A la vista d'aquest fracàs manifest de l'intent d'implantació d'un govern austriacista en terres de Castella, a finals de novembre, després de poc més de cinquanta dies de permanència a Madrid, l'arxiduc decidí abandonar la capital en direcció a Catalunya, i féu la seva entrada a Barcelona el 15 de desembre de 1710³². Per la seva banda, Felip V i els seus seguidors havien ocupat les rodalies de Madrid el 3 de desembre, mentre el gruix de les tropes aliades iniciaven un replegament estratègic a partir del 4 de desembre, estalonats per l'exèrcit borbònic comandat pel duc de Vendôme. L'exèrcit imperial en retirada, profundament desmoralitzat i amb mostres clares de descoordinació entre els seus comandaments, especialment entre Stanhope i Starhemberg, va patir severes derrotes a Brihuega i Villaviciosa, esdevingudes els dies 9 i 10 de desembre³³. En el transcurs d'aquestes batalles els exèrcits aliats perderen aproximadament la meitat dels seus efectius, entre morts, ferits i presoners, i a Brihuega fou capturada bona part de la plana major de l'exèrcit anglès, amb el general Stanhope en persona, mentre que l'exèrcit imperial del comte Starhemberg havia de travessar les terres d'Aragó sense capacitat de retenir el regne sota el domini de l'arxiduc, reagrupant les seves forces a la rereguarda catalana, amb la intenció de formar una nova línia de contenció davant els exèrcits de les dues corones entre Lleida i Balaguer³⁴.

30. Fragment de «*Respuesta a la quintilla y romance...*». Transcrit per IBÁÑEZ JOFRE: *La Guerra de Sucesión*, p. 141-142.

31. VOLTES: «Las dos ocupaciones...», p. 99-100. ID.: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 218-219.

32. ACA. *Generalitat. Esborrany dels Dietaris*, reg. 315, s.f. 15 de desembre de 1710. DACB, XXVII, p. 59. Visió dels episodis des d'una perspectiva borbònica, a BC, *Bonsoms*, núm. 3105.

33. El mariscal Starhemberg havia elaborat premonitòriament un informe molt pessimista sobre la situació dels exèrcits aliats, en el qual posava de manifest la descoordinació dels seus efectius i el desfavorable balanç estratègic en relació a les tropes de les dues corones borbòniques. VOLTES: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 232.

34. Descripcions de les batalles de Brihuega i Villaviciosa a BC, *Bonsoms*, núm. 609. També BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-1, f. 281-318. FUENTES, Julio (1910). *La Guerra de Sucesión: Brihuega y Villaviciosa*. Madrid. PÉREZ MORENO, Camilo (1861). *Brihuega y Villaviciosa. Episodio de la Guerra de Sucesión*. Guadalajara. VOLTES: «Las dos ocupaciones...», p. 102-107. ID.: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 219-221.

La precària situació de la rereguarda catalana: desmoralització i reculada davant dels exèrcits borbònics (1710-1711)

En una visió de conjunt, hauríem de convenir, però, que l'ofensiva aliada no solament es frustrà per l'obsessió dels comandaments anglesos per apoderar-se de la capital i fer extensiu el seu control a la resta de la Península, la qual cosa els obligà a dispersar de forma imprudent les seves forces, sinó que el germen d'aquest fracàs caldria cercar-lo també en la precària situació en què havien restat moltes contrades de Catalunya en iniciar-se l'ofensiva aliada, no refetes encara dels estralls de la campanya de 1709, sense guarnició de tropes regulars a causa de la precipitació amb què s'havien organitzat les expedicions en direcció a la frontera aragonesa, i abandonades, per tant, a la discrecionalitat de les partides borbòniques que s'havien mantingut sobre el terreny. Aquestes incursions enemigues per les terres de la Catalunya central no eren en absolut aleatòries, sinó que tenien com a objectiu preferent dificultar els proveïments dels exèrcits aliats i crear inseguretats en les comunicacions i en l'enviament de reforços. És a dir, pel que sembla es tractava d'operacions perfectament planificades i coordinades, que pretenien obrir diversos fronts de diversió a la rereguarda catalana, que haurien de contribuir decisivament al fracàs de l'ofensiva de l'exèrcit imperial per terres de Castella. Efectivament, des del mateix inici de l'expedició aliada, a mitjans de juny de 1710, els representants de la Diputació del General, del Consell de Cent i del Braç Militar es queixaven a la reina de les penalitats que patien moltes zones de la ruralia, que es trobaven desprotegides i indefenses davant

[...] el danyo de los considerables destacamientos y correrías que haze el enemigo con crecido número de cavallería, de que se hallan los comunes imposibilitados [de defenderse] si no es para los parages montuosos y fregossos³⁵.

Davant el perill que comportaven aquestes operacions de desgast executades per les partides borbòniques per les terres de la rereguarda, a finals de juny s'havia proposat aixecar sometents a les diverses contrades i fer lleves entre els habitants de la ruralia, però les iniciatives havien fracassat «per los excessius gastos [...] y per la gran dilació que aporta»³⁶.

Les operacions de les partides borbòniques durant aquesta època, formades per tropes regulars franceses, esquadrons de cavalleria i partides de voluntaris armats, tenien com a objectiu preferent atacar les grans rutes de comunicacions i els magatzems de queviures que els aliats havien establert a les poblacions de la rereguarda, com Calaf i Igualada, com a part de la logística de la gran ofensiva peninsular³⁷. Les hostilitats en aquest sector començaren el mes de maig de 1710, quan diverses

35. DACB, XXVII, p. 20-21, 24 de juny de 1710.

36. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 108, f. 344-2°, 23 de juny de 1710.

37. Els «comuns» reclamaven en aquesta època que es procedís a la «defensa del Pahís [y] resguardo de los almacenes de Igualada y Calaf, y mayor seguridad de los comboyes». ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 108, f. 345-4°, 23 de juny de 1710. Vegeu també FELIU: *Anales*, III, p. 634-635. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-1, f. 174v.-175 i 182v.

partides de soldats francesos i irlandesos, aquests darrers a les ordres del comte Daniel O'Mahony, que actuava al servei de Lluís XIV, atacaren les comarques de la Segarra i l'Anoia. Davant d'aquesta presència de tropes franceses, els consellers de Manresa expressaven

[...] los rezels en ques troba aquella ciutat de la enemiga invasió, en atenció de trobarse la vila de Calaf ab curta guarnició, y en sas cercanías ab la amenaça de quatre mil enemichs³⁸.

Segons descriuen les fonts borbòniques,

[...] el maig alguns dels irlandesos s'enfrontaren amb èxit als miquelets, i el juny a Cervera, el comte O'Mahony, amb 2.600 homes, va apoderar-se d'un magatzem enemic de vestimenta per 4.500 homes; i en el castell de Calaf, que més tard reduí i cremà, hi destruí una gran quantitat de les provisions de l'enemic.

A començaments de 1711 un regiment de soldats irlandesos, comandats pel general Henry Crofton, féu diverses incursions per tallar els proveïments pel camí reial d'Aragó, i s'apoderaren de

[...] l'avantajosa caserna d'Igualada, [i] un cop allí, i durant la seva estada, Crofton es feia amb provisions dels voltants³⁹.

També novament la vila de Calaf i els seus magatzems havien caigut en mans dels borbònics:

Los consellers de la ciutat de Manresa [...] notician trobar-se lo enemich ab crescut número de tropa dins la vila de Calaf, havent las tropas que per defensa se trobavan en aquella comarca desamparat los paratges que conduhian per la conservació de aquells, quedant ab lo desconuelo per ditas operacions de vèurer en evident perill, [y] lo restar exposats a las invasions enemigas, sie en detriment del real servey de vostra magestat, per lo que interessa no se interne més lo enemich en lo pahís⁴⁰.

Probablement, però, encara calgui atribuir una major transcendència a la pressió militar que durant la tardor i l'hivern de 1710, coincidint amb el moment culminant de l'ofensiva aliada sobre Castella, havien començat a executar les tropes franceses del duc de Noailles sobre la zona fronterera, les terres de l'Empordà, i les rodalies de Girona, ciutat que ja havia estat assetjada —i en perill de caure repetidament en poder dels borbònics— en campanyes anteriors. En realitat, la percepció per part de les autoritats catalanes que existia una clara relació de causa i efecte entre les vicissituds de les dues ofensives era evident, i es difonia la temença que l'esforç militar per a la conquesta de Madrid havia conduït a la irreversible

38. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 108, f. 343-1° (2), 21 de juny de 1710.

39. Transcrit per Josep RIBA i GABARRÓ: «Batalles de la Guerra de Successió a Calaf i els Prats de Rei». *Miscellanea Aqualatensis*, VII (Igualada, 1997), p. 195-196.

40. DACB, XXVII, p. 183, 24 de març de 1711.

indefensió del país, per la qual cosa la Diputació del General demanava de manera urgent a l'arxiduc, a finals de novembre de 1710, el seu retorn immediat a Catalunya, i la destinació dels contingents de l'exèrcit aliat a la defensa de Girona i de la frontera amb França:

Attesa y conciderada la importància de la manutenció de la ciutat de Girona, perquè sent vuy lo antemural de est fidelíssim Principat, en lo cas de passar al domini de l'enemich (lo que Déu no permetrà), no sols la present ciutat y Principat, sinó y també lo demés del continent dels dominis del rey nostre senyor (de Déu guarde) y de tota Espanya, se trobarian en eminent perill, y estos sos fidelíssims vassalls ab lo més insuportable desconsuelo al veurer-se exposats a tants arriesgats accidents, [...] a aparegut a sas excel·lèncias despatxar lo més presto que's pugue extraordinari al rey, nostre señor, ab una obsequiosa representació, suplicant-li li sie de sa real dignació [...] ordenar venir aquell número de tropas que tanta urgència insta y demana, tant per la subvenció de dicha plassa, com per la seguretat del Principat y demés Regnes estant baix de son real domini»⁴¹.

En una visió de conjunt del conflicte caldria tenir present que l'ofensiva militar borbònica sobre Girona s'hauria d'inscriure en una estratègia ben definida de fustigació fronterera, que s'havia repetit gairebé d'una manera recurrent des de l'any 1706, i que seguia amb lleugeres modificacions les mateixes pautes que ja havien aplicat amb èxit els borbònics a les campanyes de Lleida i Tortosa. Es tractava de posar en pràctica una política de terra cremada, de requisa de collites i d'extorsió dels habitants coincidint amb l'inici de les ofensives estacionals de primavera i estiu, i de retirada posterior, arribada la tardor, més enllà dels confins fronterers, mantenint, però, alguns enclavaments amb guarnició militar borbònica, com era el cas de la fortalesa de Roses. En relació a les campanyes anteriors, per exemple, a mitjans d'agost de l'any 1709 els jurats de Girona informaven que

[...] el enemigo se mantenía acampado desde Torroella de Mongrís asta Verges, [...] reduciendo con amenasas los pueblos de aquella cercanía, [y] del lugar de Bordils se llevó unas dos mil quarteras de trigo y saqueó todas las casas de dicho lugar, como lo ha hecho en otros lugares sercanos a su campo, y se temía habría executado las mismas hostilidades a la parte de Bañolas y valle de Cornellá⁴².

I en començar la tardor també els consellers de Vic temien un atac imminent dels borbònics:

Lo enemich se trobaria ja en la vista de Olot, y nos recelam de que intente voler pujar a esta ciutat y plana [de Vic], com nos trobem sens tropes algunas»⁴³.

41. DACB, XXVII, p. 174-175, 27 de novembre de 1710. Percepcions anteriors sobre les conseqüències negatives per a la defensa de Catalunya de l'expedició de l'exèrcit aliat sobre Castella, a ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 108, f. 343-1° (2), 21 de juny de 1710.

42. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 107, f. 260-1°, 19 d'agost de 1709. També DACB, XXVI, p. 314-315.

43. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 107, f. 270-1°, 11 d'octubre de 1709.

En aquest cas, les escaramusses frontereres havien persistit en els mesos següents, sotmetent els habitants d'aquelles contrades a unes penalitats indescriptibles, que probablement haurien culminat en un setge i conquesta prematura si no s'hagués produït l'auxili d'un contingent de tropes aliades, acompanyades de l'arxiduc en persona, que s'havien traslladat a la zona per intentar infondre ànims en els habitants i encoratjar-los la defensa del territori⁴⁴.

Com en el cas de la contraofensiva borbònica per les terres de la Catalunya central —a les comarques de la Segarra i l'Anoia—, també la incursió fronterera de l'exèrcit del duc de Noailles havia començat a mitjans de 1710 com un potent atac a la rereguarda aliada, concebut originàriament com una resposta intimidatòria davant l'entrada de l'arxiduc a Madrid⁴⁵. De totes maneres, en el transcurs de les escaramusses frontereres els comandants de l'exèrcit francès s'adonaren molt aviat que el territori es trobava incomprendiblement desprotegit, i amb una facilitat imprevista es trobaren davant les muralles de Girona, defensada per poc més de dos mil combatents, entre soldats i membres de la coronela gremial, en una progressió imparabile que adquireix tonalitats dramàtiques analitzada a partir de les desesperades i cada vegada més urgents demandes d'auxili formulades per les autoritats municipals de Girona a la reina i a la Generalitat⁴⁶.

El 25 de novembre els jurats informaven

[...] haver tingut avís de haver lo enemich entrat en lo Empurdà, trobant-se en Pont de Molins, ahont van arribant les demés tropas, no sabent certament son número, sinó que se diu ésser cosa crescuda, axí de infanteria com de cavalleria, tement-se segons lo que publicave, lo voler venir a assitiar esta Plaça, tenint-nos ab los deguts cuidado y recel⁴⁷.

A mitjans de desembre el setge s'havia pràcticament consumat, i segons la informació municipal «lo enemich comcircuhia a Gerona [y] està ya del tot bloqueada aquella plaça»⁴⁸. El 29 de desembre l'artilleria borbònica havia danyat irremissiblement algunes parts de les muralles, i els defensors havien abandonat el fort de Montjuïc, i des de començaments de gener de 1711 s'organitzaven rogatives a l'interior de la ciutat per implorar l'ajuda divina davant el que es considera-

44. Sobre les inquietuds suscitées per l'ofensiva borbònica en aquesta zona, i l'expedició de l'arxiduc, vegeu FELIU: *Anales*, III, p. 646. BC, *Bonsoms*, núm. 3023 i 5037. DACB, XXVI, p. 162, 172-173, 267, 314-316 i 319. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 107, f. 270-2º. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-1- f. 158v-159. VOLTES: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 207-208.

45. VOLTES: *El Archiduque*, p. 228.

46. Sobre els episodis del setge de Girona, vegeu BC, *Bonsoms*, núm. 846. «*Diario de todo lo sucedido en el sitio de Gerona que hizo el Exmo. Sr. Duque de Noailles con las tropas francesas, en el mes de diciembre del año 1710*». També GRAHIT (1895). «Gerona durante la Guerra de Sucesión». *Revista de Gerona*. Girona: 20, p. 112-283. VOLTES: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 225-229.

47. Transcrit per GRAHIT: «Gerona durante la Guerra de Sucesión...», p. 112. A la carta del 25 de novembre els jurats informaven també a la Generalitat: «*haver entrat lo enemich en lo Empurdà, publicant voler assitiar la dita plaça*». ACA. *Generalitat. Esborranys dels Dietaris*, reg. 315, s.f.

48. ACA. *Generalitat. Esborranys dels Dietaris*, reg. 315, s.f.

va l'inevitable assalt final dels borbònics, en cas de no produir-se el miracle d'una ajuda exterior que obligués a aixecar el setge⁴⁹. La darrera carta dels jurats de Girona, impregnada d'amargura i derrotisme, està datada el dia 20 de gener, i informen dels constants atacs de les tropes franceses a les muralles, i de la «ruïna de la mateixa bretxa, reselant per instants una fatalitat»⁵⁰. El 23 de gener de 1711 els defensors s'avingueren a signar la capitulació davant del duc de Noailles, a fi

[...] d'obviar estos últims danys, participant-nos convenia tractar de las més conformes Capitulacions al benefici públich, al que nos havem vistos precisats⁵¹.

La conquesta de la ciutat de Girona per l'exèrcit del duc de Noailles es consumà el 25 de gener, i amb aquesta acció militar una extensa franja fronterera, pràcticament fins als confins de les comarques de la Garrotxa i d'Osona, corrien el perill de caure immediatament en poder de les tropes franceses. Com assenyala-ven els consellers de Vic,

[...] la fatal desgracia ha cabut a tot lo Principat ab lo rendiment de la plassa de Girona, antemural que era de dit Principat, y en particular per esta ciutat [de Vic], puig sens aquella queda esta uberta y exposada a la mayor desgracia de ser invadida y tiranitzada per lo enemich [...], per quant segons nos han dit ja té la vila de Olot⁵².

Aquest desfavorable balanç militar i territorial entre els exèrcits aliats i borbònics era descrit minuciosament per Castellví:

Si se mira con reflexión la carta geográfica de Cataluña no dejará de admirarse el ceñido terreno que ocupavan los aliados, que era como un triángulo: esto es, desde Tarragona a Falset, Montblanch, Igualada, Cardona, Solsona, Hostalrich, las montañas de Prades hasta el Coll de Balaguer, [y] parte de las montañas de Trem; [...] la parte que más se extendían las armas aliadas eran dos jornadas de Barcelona, que podía decir el centro; era poco el terreno, y sólo ayudava a los aliados el estar los naturales con las armas en las manos⁵³.

I la Generalitat, insistint en la mateixa idea del virtual estrangulament estratègic de les línies defensives aliades arreu de la geografia catalana, advertia dramàticament l'arxiduc sobre els perills de

49. GRAHIT: «Gerona durante la Guerra de Sucesión...», p. 140. ACA. *Generalitat. Esborranys dels Dietaris*, reg. 315, s.f. A mitjans de gener un temporal de pluja havia paralytitzat les operacions militars dels borbònics, i donat esperances als defensors; però a partir del 14 els francesos recomençaren els bombardejos de les muralles, i es va obrir una gran bretxa a la torre de Santa Llúcia.

50. ACA. *Generalitat. Esborranys dels Dietaris*, reg. 315, s.f. Carta dels jurats de Girona a la Generalitat, 20 de gener de 1711.

51. Transcrit per GRAHIT: «Gerona durante la Guerra de Sucesión...», p. 175.

52. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f., 31 de gener de 1711. Sobre la transcendència estratègica d'aquestes operacions, vegeu SOLDEVILA: *Història de Catalunya*, p. 1116-1117.

53. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 10v.

[...] la cortedat del terreno en que estaria lo Pahís [y] los molts ahogos suporta esta Provincia per trobar-se invadida la Plassa de Gerona [...], y lo estat en que es troba lo Principat per las ocurrencias y treballs de la guerra⁵⁴.

Deixant de banda aquestes descripcions generals, que podrien considerar-se fins a cert punt retòriques, i atenent el contingut estricte de les comunicacions entre els diversos municipis de la zona i la Generalitat, hauríem de concloure que la situació de la ruralia catalana en aquests primers mesos de 1711 era literalment desesperada. El duc de Noailles, per exemple, exigia des de Girona la rendició incondicional dels catalans i el retorn a l'obediència borbònica, atenent que Felip V

[...] era dueño ya de todas las plaças de Cataluña, sola excepción de Barcelona, expuesta a su lamentable destino, [...] quedando los pueblos submergidados en la desolación y en los horrores de la guerra, [y] todas las esperanzas que habían concebido los catalanes quedan desvanecidas, todos los pretextos han cesado y sólo dependen de ellos; [...] y si somos obligados a valernos del rigor será con bastante pena de nuestra parte, avirtiéndoles que están muy próximos a experimentarlo⁵⁵.

I sobre el terreny, els comandants de l'exèrcit borbònic, que ocupaven extenses àrees de la geografia catalana, practicaven una política d'intimidacions i represàlies —d'autèntic terrorisme militar— contra els habitants de les diverses contrades, amb la finalitat d'obtenir contribucions i consolidar el seu domini sobre el territori. Segons els informes tramesos pels còsols del municipi de Bagà a la Generalitat, el brigadier Antonio Gandolfo amenaçava amb el

[...] debido castigo a los pueblos que repugnaren rendirse a la legitima dominación de Phelipe Quinto, Rey de España (que Dios gde.),

i comminava els habitants que, sense excuses ni dilacions,

[...] vengan y me envíen sus síndicos a dar la obdeniencia al Rey (que Dios gde.), [...] advirtiendo a V. Ms. que si dentro de tres dias después de la fecha no vinieren, [...] no se les admitirá disculpa si subo con tropas a tomársela⁵⁶.

Aquestes actuacions intimidatòries de l'exèrcit borbònic consistien a atacar les poblacions de la ruralia, i a més d'executar represàlies i violències de tot tipus contra els desafectes, extorquien els habitants amb contribucions de guerra, i per assegurar-se el cobrament agafaven com a hostatges les autoritats municipals i altres persones prominents de cada població. Segons Francesc de Solà, informador de la Generalitat, els borbònics

54. ACA. *Generalitat. Esborranys dels Dietaris*, reg. 315, s.f., 26 de gener de 1711; *Dietaris*, reg. 317, s.f., 31 de gener de 1711.

55. AGS. *Guerra*, lligall 3787, s.f., 12 de febrer de 1711. Transcrit per VOLTES: *Barcelona durante el gobierno*, III, p. 43.

56. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f., 14 de febrer de 1711.

[...] sen han aportat de Ripoll y St. Joan de las Abadesas los jurats y molts particulars de ditas vilas, [...] y les extorsions que lo enemich té exequitadas en las vilas orrorisan, captivant personas sens distingir lo sagrat del secular⁵⁷.

De totes maneres, les penalitats dels habitants de les comarques de la Catalunya central, convertides en camp de batalla permanent després del fracàs de l'ofensiva aliada sobre Madrid, no solament eren imputables a les violències i represàlies polítiques executades pels borbònics, sinó també a la càrrega dels allotjaments i a les extorsions practicades «per las tropas del Rey Nre. Sr. [que] estan en moviment marxant per lo Principat». Segons les autoritats de Sant Celoni i Santa Maria de Palautordera,

[...] passaven dits soldats [...] a saquejar moltas otras casas de dita Universitat, havent fet y executat contra los demás particulars de aquella un sens número de excessos y extorsions intollerables, com són fer-los pagar considerables quantitats de diner, aportarsen de sas casas blats y altres grans, y cometent altres excessos⁵⁸.

Actuacions semblants, d'altra banda, eren descrites també per Francesc de Solà i Esteva, informador de la Generalitat, que havia estat enviat a Granollers per inspeccionar sobre el terreny les denúncies presentades pels pagesos de la rodalia contra les actuacions de les tropes imperials:

Per aquells paratges se han executat grans extorsions per nostres tropas, y encara de continuar molts desordres [...] tan perniciosos a la utilitat pública y al Real Servey, pot recelarse un desordre entre soldats y paysans segons estan los ànimos, no obstant lo cuydado ab que incessantment invigilo la quietud⁵⁹.

Del que no hi ha dubte és que a mitjans de febrer de 1711, immediatament després de la conquesta de Girona, la situació de les comarques de la Garrotxa, Osona i fins i tot el Vallès havia empitjorat notablement, i en una representació conjunta de la Diputació del General, el Consell de Cent i el Braç Militar a l'arxiduc, els «comuns» havien de reconèixer que

[...] no se distingeixen les operacions de las tropas ab los naturals, de las que los enemichs executan, ab las composicions de las vilas y llochs, ab los maltractes de las personas, omitint lo individuar-las per no ofèndrer los reals ohídos de vostra magestat, atropellant-las no com a lleals vassalls de V. Magd., sinó com si fossen sos majors enemichs, ab lo pretext que també los enemichs ho executarian, precisant-los a dexar sas casas y quedar enterament molts llochs desabitats, lo que los llastima y afligeix majorment⁶⁰.

57. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f., 12 de març de 1711. Opinions ratificades també pels consellers de Vic.

58. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f., 25 de febrer de 1711.

59. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f. Informes del 4 i 5 de febrer de 1711.

60. DACB, XXVII, p. 180-181. Altres originals del mateix document, amb lleugeres modificacions, a ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f., febrer de 1711. Vilana Perlas, en una comunicació datada el 6 de febrer, confirmava plenament «los desordenes que están practicando las tropas, y

És a dir, en aquests primers mesos de 1711 el fet més destacable seria probablement, doncs, la confusió de la línia del front, i la promiscuïtat que aquest fet provocava en la presència dels diversos exèrcits sobre el territori, que avançaven i reculaven d'una forma imprevisible, de tal manera que a simple vista resultava gairebé impossible identificar els amics dels enemics, i aquesta confusió i inseguretat provocava una autèntica desbandada dels pobladors de la ruralia, que fugien de les malvestats provocades tant per la repressió borbònica com per les violències practicades pels soldats⁶¹. Les mostres de derrotisme i desmoralització davant la progressió dels exèrcits de les dues corones borbòniques, per exemple, resulten inequívocues. Els consellers de Vic el 6 de febrer informaven a la Generalitat que

[...] nos persuadíam de que ja lo dia de ahir havíam de ser per aquell [enemich] dominats, [...] puig las pocas tropas que assí se trobavan per nostre resguart se han retirat, y ab lo retiro de aquellas quedà desconsolat y amedrentat lo Pahís.

En aquesta avinentesa, davant la desprotecció de l'exèrcit i la feblesa de les defenses, i a fi de prevenir un assalt en regla de la població i el pillatge de la soldadesca, les autoritats de Vic havien enviat representants al camp borbònic, concretament a la vila de Roda, per pactar la rendició de la ciutat sense violència:

Era veritat que per part de la ciutat de Vich se avia anat a donar la obediència, arribant fins en lo lloch de Roda, però no hi encontraren lo enemich, y sen retiraren en dita ciutat de Vich sens donar-la⁶².

En aquesta època la situació militar arribà a fer-se tan insostenible que es temia la caiguda en cadena de la majoria de poblacions de la Catalunya central, com Vic, Moià, Manresa i Igualada, amb la qual cosa s'haurien unit els dos fronts de l'ofensiva borbònica⁶³. Els consellers de Manresa, per exemple, expressaven a la Generalitat la seva dessolació «ab lo supòsit de haver donat la obediència la ciutat de Vic al enemich, [y] escrihuan lo gran desconsuelo ab que estava aquella»⁶⁴,

---

señaladamente en esta villa [de Granollers] los soldados de la compañía de don Elfo Próximo, del regimiento de Nebot, [que] responderá por ellos su capitán con la pena de los edictos que Su Magestad ha mandado expedir para el logro de la quietud pública». També Ibídem, proclama impresa, s.f., 2 de febrer de 1711.

61. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 68v. Descripció de les penalitats sofertes durant aquesta època pels habitants de les comarques del Vallès i Osona, a DACB, XXVII, p. 181-182. Des de finals de febrer hi ha documentats nombrosos incidents entre els pagesos i les tropes. A Tona els pagesos feriren un soldat del regiment del general Nebot, i a les rodalies de la ciutat de Vic els paisans mataren dos miquelets. Segons Francesc de Solà, informador de la Generalitat enviat a la zona, «per un confident se me han confirmat [...] la certesa de ditas notícias». ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f., 27 de febrer de 1711.

62. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f. Informe sobre l'esdeveniment de Francesc de Solà, comissionat de la Generalitat, datat el 6 de febrer de 1711.

63. SOLDEVILA: *Història de Catalunya*, p. 1117. Cf. supra.

64. ACA. *Generalitat. Esborranys dels Dietaris*, reg. 315, s.f., 8 de febrer de 1711. En una carta posterior, del 20 de març, els consellers de Manresa tornaven a expressar «lo desconsuelo nos acompaña vent ab evidència lo perill de quedar privats del suau domini de Sa Magt (que Deu gde.)». *Dietaris*, reg. 317, s.f.

i des de la mateixa ciutat de Vic es valorava amb total escepticisme la possibilitat d'aturar la progressió dels borbònics:

Las tropas del Real ejército, a qualsevol nou accident que succehesca, no faran rostro al enemich⁶⁵.

Per la seva banda, Francesc de Solà, informador de la Generalitat sobre el terreny, confirmava en bona mesura aquestes temences expressades per les autoritats municipals de la zona:

Faltavan tropas per guarnir los llochs del Esquirol, Manlleu y Roda, [...] y aixís queda en peu lo desaliento dels paisans⁶⁶.

És atenent aquestes adverses circumstàncies que a mitjans de febrer l'arxiduc reclamava amb dramatisme dels aliats, de manera infructuosa,

[...] lo prompte avio dels socorros de tropas y remesas de subsidis per la deffensa y resguart del Principat⁶⁷.

Les notícies que arribaven a Barcelona sobre aquesta situació insostenible de la zona de combat i de les poblacions de la ruralia, malgrat ésser confuses i fragmentàries, provocaven un creixent desfici i intranquil·litat entre els ciutadans. Es temia que la tenalla de l'ofensiva borbònica confluís sobre Barcelona, però també es percebia cada vegada amb major claredat que entre les causes del virtual enfonsament del front hi havia igualment la incompetència i descoordinació dels exèrcits aliats, i els abusos i negligències imputables al govern de l'arxiduc. Entre les actuacions corruptes a les quals s'atribuïen part de les responsabilitats de la derrota hi havia, per exemple, els fraus advertits en els proveïments dels exèrcits, especialment per haver distribuït cereals en males condicions, que en ésser convertits en pa havien provocat malalties entre la tropa. Segons Castellví,

cambiaron la mayor parte de los granos [del real ejército] con otros inábiles a la producción, por consumidos [...]; el secretario Marqués de Rialp (fue voz) tuvo algunas no poco ardientes razones, [y] el general Stanope [...] quejose del latrocinio y engaño de los comisarios regios, y del grave perjuicio que ocasionava a la causa común; [...] no se castigó a quién se atribuía la culpa en el manejo, y se creyó porqué había vínculos de alianza con ministro, que desfigurava al soberano el hecho⁶⁸.

65. ACA. *Generalitat. Esborranys dels Dietaris*, reg. 315, s.f., comunicacions del 8 de febrer i 2 de març de 1711.

66. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f., 13 de febrer de 1711.

67. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f., cartes del 16 i 19 de febrer de 1711.

68. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-1, f. 155-155v. Més endavant, a començaments de 1713, el mariscal Starhemberg ordenà la detenció de Magí Vilas, cunyat de Vilana, acusat d'haver comès irregularitats en les tasques de govern (V, f. 57).

També en aquesta època s'havien reproduït a Barcelona episodis de carestia i els problemes en els proveïments de cereals, per la qual cosa s'hagué de procedir a adoptar mesures de racionament, a fi d'evitar l'actuació dels especuladors:

Atès que la present Ciutat, en forsa de Reals Privilegis y altramant, [té] la líbera y absoluta potestat de statuhir y ordenar tot lo que concerneix al benefici públich de aquella, y especialment al que té mira a l'abast y provisió de la annona, e imposar ab las ordinacions las penas a dita Ciutat ben vistas, [...] respecte dels forners y flequers que contrafaran certas ordinacions de dita Ciutat contra benefici públich de la annona»⁶⁹.

Finalment caldria al·ludir també als problemes plantejats pels successius ressegellats i manipulacions monetàries, que ocasionaren un considerable desori en les monedes en circulació a la ciutat:

Los Comunes consideraron que la [recogida] de los ardites moneda de vellón del País, en que havían consentido que cada ardite valiese dos, cediendo este importe por subsidio al Emperador, causava grandes perjuicios al comercio, porqué se havían introducido falsos en grande cantidad.

Aquestes manipulacions monetàries repercutiren molt negativament en les transaccions fetes a la menuda, i en els mesos posteriors degeneraren fins i tot en incidents quan els venedors es van negar a acceptar les monedes ressegellades que s'havien utilitzat per pagar la tropa⁷⁰.

Aquest conjunt de circumstàncies, i la profunda preocupació i malestar que la deplorable marxa de les operacions militars ocasionaven entre els ciutadans, explicarien probablement la proliferació de crítiques contra el mal govern, i la circulació d'escrits de protesta contra els ministres i consellers de l'arxiduc, i que s'arribés a témer fins i tot que es produïssin avalots i protestes populars a Barcelona mateix⁷¹. Concretament a finals de gener de 1711 el Consell de Cent hagué d'ordenar l'adopció de mesures per preservar l'ordre públic, que es considerava amenaçat per les notícies que es difonien per la ciutat,

[...] y practicar los més proporcionats medis y camins per la pública quietud en la present ciutat, [com] lo de fer 5 squadras de 20 hòmens cada una, governadas per cavallers, militars y gaudints, en la forma que sempre se ha estilat, per a fer rondas

69. DACB, XXVII, p. 184, 11 de maig de 1711. També VOLTES: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 233.

70. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 280. També Pedro VOLTES BOU (1957). «Política y sistema monetarios del Archiduque Carlos de Austria en Barcelona». *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*. Madrid: LXIII-2, p. 731.

71. Sobre les mostres de malestar i de conflictivitat política a la cort barcelonina de l'arxiduc, vegeu BELTRÁN I MORALES, Montserrat (1984). «El desgovern durant el regnat de l'Arxiduc: estudi d'un manuscrit anònim contemporani». *Primer Congrès d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: 2, p. 215-223. ALABRÚ I IGLÉSIES, ROSA MARIA; GARCÍA CÀRCEL, Ricardo (1993). «L'afer Grases i la problemàtica constitucional catalana abans de la Guerra de Successió». *Pedralbes*. Barcelona: 13-II, p. 557-564.

ditas 5 squadras en la nit per diferents parts de la Ciutat, tenint en los puestos més convenientes cuerpos de guàrdia, [...] sent precis que las personas que governaran ditas squadras han de tenir autoritat y poder per a reprèndrer, castigar y lo demás que se oferesca executar per lo servey de vostra magestat, y quietud pública⁷².

Aquesta situació convulsa i de penúria extrema entre els ciutadans es traduï en descarnades crítiques contra els governants, en una greu desmoralització i en un cansament generalitzat de la ciutadania a causa de les misèries de la guerra, que era perfectament reflectida per la literatura popular de l'època⁷³.

Les conseqüències de Brihuega i Villaviciosa i de la mort de l'emperador Josep I d'Àustria

En aquestes compromeses circumstàncies polítiques i militars per a Catalunya, en l'espai de pocs mesos el panorama internacional del conflicte experimentà un capgirament espectacular. En realitat, per a la diplomàcia de les potències aliades el fracàs de l'ofensiva sobre Madrid, i la derrota sense pal·liatius de Brihuega i Villaviciosa, havia modificat substancialment la percepció dels costos i beneficis que es podien obtenir de la successió de l'arxiduc a la corona de la monarquia hispànica. Com assenyalava Castellví,

[...] llegó a Holanda y a Inglaterra el aviso de la batalla de Viruega [sic], y hubo dictamen [...] de abandonar la guerra de España, por ser costosa y poco ventajosa⁷⁴.

De totes maneres, caldria considerar que per a Anglaterra les crítiques i disconformitats respecte a la seva implicació en el conflicte successori ja s'havien posat de manifest molt de temps enrere, i caldria inscriure en aquestes vacil·lacions polítiques l'interès que havia mostrat l'any 1708 el comte Stanhope per apoderar-se de l'illa de Menorca, de gran valor estratègic a la Mediterrània, i mantenir-la sota domini militar anglès —gairebé com un botí de guerra— malgrat haver estat conquerida formalment en nom de l'arxiduc⁷⁵. Com assenyalava Castellví,

[...] fue voz que el general Stanope se disgustó con la corte [...] porqué quería hacer un tratado con el Rey Carlos, cediéndose Puerto de Mahón a la Inglaterra,

72. DACB, XXVII, p. 177, s.a. Un document posterior, redactat pels «comuns», porta la data del 6 de febrer. Vegeu també BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 31v. L'actuació d'aquesta milícia urbana es mantingué fins a mitjans d'abril, en què va ésser dissolta per ordre de l'arxiduc. DACB, XXVII, p. 183.

73. Vegeu, per exemple, AHCB, *Sec. Graf.*, Gua-4. Fragments de «*Piadoso vaticinio, a que motivan las moscas, que se han visto en el sepulcro de San Narciso*». Francisco Guasch, Barcelona, S.A.

74. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 15v. Vegeu també VOLTES: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 154. LEÓN, Virginia (1993). *Entre Austrias y Borbones. El Archiduque Carlos y la monarquía de España (1700-1714)*. Madrid: p. 37.

75. FELIU: *Anales*, III, p. 614-619. VOLTES: *El Archiduque*, p. 205. ID.: *Barcelona durante el gobierno*, I, p. 155-156 i 174-175; II, p. 102. WILLIAMS, A.F.B. (1932). *Stanhope. A study in XVIIIth Century War and Diplomacy*. Oxford: p. 61. LEÓN: *Entre Austrias y Borbones*, p. 32.

como reconocimiento o recompensa de los excesivos gastos que havia hecho y hacia la Inglaterra para colocar al Rey Carlos en el trono de España⁷⁶.

En aquest sentit sembla evident que des de l'òptica dels governants anglesos mai no s'havia deixat de considerar que el veritable objectiu de la seva entrada a la guerra, i de la mateixa constitució de la Gran Aliança de la Haia, formava part del descarnat conflicte d'interessos que enfrontava les diverses potències que es disputaven l'hegemonia a Europa, i el domini del mercat americà⁷⁷. Entre les exigències econòmiques i comercials plantejades per Anglaterra a l'arxiduc hi havia una rebaixa aranzelaria general per a la introducció de productes anglesos en els dominis de la monarquia hispànica, l'obtenció d'un tractat de comerç avantatjós que obrís el mercat americà a les naus angleses, la creació de companyies mixtes angloespanyoles, la concessió de l'anomenat «asiento de negros» en detriment de França, etc.⁷⁸

Les vacil·lacions de la diplomàcia anglesa havien experimentat un gir definitiu; però, en el tombant de 1710 a 1711, en què gairebé coincidint amb el fracàs de l'ofensiva peninsular, s'havia produït un trasbalsament polític de grans dimensions en la composició de la Cambra dels Comuns, que es materialitzà en el relleu dels *whigs* pels *tories* en la majoria parlamentària. Els membres del partit conservador s'havien mostrat des de l'origen crítics amb la implicació anglesa en el conflicte successori, i una vegada instal·lats en el poder iniciaren els sondeigs per propiciar un acostament a França, que culminà en la represa de les negociacions secretes amb Lluís XIV, el 22 d'abril de 1711⁷⁹. Coincidint gairebé amb aquestes dates, però sense que aparentment es pugui atribuir cap relació directa entre els dos esdeveniments, el 7 d'abril l'emperador Josep I havia contret la verola, i aquesta malaltia li ocasionà la mort el 17 d'abril⁸⁰. Aquesta circumstància imprevista capgirava definitivament el mapa polític europeu i el sistema d'aliances que havia provocat el conflicte successori. Efectivament, l'elevació de l'arxiduc a la dignitat imperial atorgava providencialment a Anglaterra la coartada perfecta per poder-se desen-

76. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, III-2, f. 22v-23; IV-1, f. 155v-156.

77. MCLACHLAN, J.O. (1940). *Trade and Peace with Old Spain, 1667-1750*. Cambridge: p. 37-45. NETTELS, C. (1931). «England and the Spanish-American Trade, 1680-1750». *Journal of Modern History*. Chicago: 3, p. 1-32.

78. Sobre aquest tema, vegeu WALKER, Geoffrey (1987). «Algunes repercussions sobre el comerç d'Amèrica de l'aliança Anglo-Catalana durant la Guerra de Successió espanyola». *2nes. Jornades d'Estudis Catalano-Americans*. Barcelona: p. 73-75. VOLTES: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 173-174.

79. SOLDEVILA, Ferran (1929). «Catalunya en la Guerra de Successió». *Recerques i Comentaris*, I Barcelona: p. 17-18. ID.: *Història de Catalunya*, p. 1111-1112. VOLTES: *El Archiduque*, p. 251-254. ID.: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 232-233. LEÓN: *Entre Austrias y Borbones*, p. 14. BELY, L. (1993). *Les relations internationales en Europe. XVIIIe-XVIIIe siècles*. París: p. 416-418. FREY, Linda; FREY, Marsha [ed.] (1995). *The Treaties of the War of the Spanish Succession. An Historical and Critical Dictionary*. Westport, Connecticut: p. XV.

80. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 41-46v. VOLTES: *El Archiduque*, p. 252-253. ID.: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 236. La notícia sobre la mort de l'emperador no va ésser coneguda oficialment a Barcelona fins el 27 de maig, i els oficis mortuoris no se celebraren fins al 21 de juliol. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f. BC, *Bonsoms*, núm. 634.

tendre de manera convincent dels compromisos internacionals adquirits, ja que de la mateixa manera que l'any 1700 havia resultat inacceptable per a les potències marítimes la unió dinàstica de les dues corones borbòniques, amb major motiu esdevenia ara intolerable la investidura de l'arxiduc com a emperador d'Àustria, mantenint la titularitat de la monarquia hispànica, que era presentada com un intent de reconstruir un imperi austríac molt més potent i hegemònic del que havia estat l'herència europea de Carles I⁸¹. Com assenyalava Castellví,

[...] la elevación al trono imperial del Rey Carlos [...] varió del todo el sistema de Europa, y dió al ministerio inglés la ocasión, sin tanta nota, para practicar desde luego el proyecto convenido con la Francia, de obrar con esfuerzo a fin de que el Rey Phelipe conservase el cetro Español⁸².

Aquest nou marc de relacions internacionals que començava a configurar-se entre les potències europees, durant els mesos següents tingué encara una significació limitada a Catalunya. Malgrat la desesperant penúria de mitjans que patia l'exèrcit imperial, «de modo que las tropas faltas de paga estaban a cargo del país, y el Rey Carlos hacía muchos meses que no había recibido ningún dinero de Inglaterra»⁸³, a partir de la primavera de 1711 les tropes del mariscal Starhemberg, formades per més de vint mil efectius, havien aconseguit reagrupar les seves forces, establitzar el front i recuperar part de les terres de l'Urgell, la Segarra i l'Anoia —zones productores de cereals que esdevenien estratègiques en els mesos de segar la collita⁸⁴—, i fins i tot plantar cara als exèrcits de les dues corones, amb noves escaramusses que culminaren durant la tardor de 1711 en operacions de major envergadura, com l'anomenada «batalla de Prats de Rei», que enfrontà amb gran virulència i resultats incerts els exèrcits del duc de Vendôme i del mariscal Starhemberg, el qual finalment aconseguí mantenir les seves posicions, mentre que l'exèrcit francès es retirava en direcció a la vila de Cardona, defensada per Manuel Desvalls i de Vergós, que resistí a la fortalesa⁸⁵. Com assenyalava Castellví, després d'aquesta campanya la zona de contacte entre els dos exèrcits quedà pràcticament establitzada:

81. SOLDEVILA: *Història de Catalunya*, p. 1117-1118. BAKER, J.: *The Deplorable History of the Catalans, from their first engaging in the War, to the Time of their Reduction*. Londres, 1714 [reed. facsímil, Barcelona, 1991], p. XIV. VOLTES: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 239 i 242.

82. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 18.

83. *Ibidem*, f. 39-39v.

84. Sobre la caracterització d'aquesta zona com a proveïdora de cereals, vegeu GARRABOU, Ramon (1978). «Cultius, collites i rendiments a la Segarra i Alt Anoia: els comptes d'unes finques de Guissona, Sant Martí i Castellfollit de Riubregós». *Estudis d'Història Agrària*. Barcelona: núm. 1, p. 269-273. També TORRAS I RIBÉ, Josep M. (1993). *La comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII. Els «Qüestionaris» de Francisco de Zamora i altres descripcions*. Barcelona: p. 162-163.

85. Descripció minuciosa, amb mostres cartogràfiques del desplaçament dels exèrcits i del desenvolupament de les diverses operacions militars, a BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 69v, 73-81 i 87v. També RIBA: «Batallas de la Guerra de Successió...», p. 197-203. VOLTES: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 238-239.

Las dos coronas consiguieron la ventaja de dominar las montañas y faldas de los Pirineos confinantes con Francia [...], y se acuartelaron ocupando toda la Conca de Trem y sus comarcas, y en estas conquistas estrecharon a más corto terreno a los aliados: en el llano de Urgel ocuparon Balaguer hasta Cervera y Verdú, y el declive de los montes limítrofes entre Urgel y Conca de Barberá y Campos de Tarragona, y los demás confines de Cataluña con Francia, Aragón y Valencia, [y] las tropas de fusileros y paysanos ocupaban toda la cordillera de collados y montes, desde Torres de Segre hasta Santa Coloma de Queralt, [que] servían de guardias avanzadas al cuerpo de tropas que ocupaban a Igualada y Montblanch, [...] y en aquellos confines fueron continuas las peleas⁸⁶.

Al dessora de l'aparent rutina militar de les ofensives estacionals dels diversos exèrcits, que mantingueren pràcticament intactes les seves posicions fins a mitjans de 1712, s'estava dirimint, però, una estrebada pugna política i diplomàtica a totes les capitals europees implicades en el conflicte. Entre Barcelona i Viena, per exemple, el principal motiu de discòrdia era la mateixa successió imperial de l'arxiduc, que els dignataris austríacs, com l'emperadriu vídua, el príncep Liechtenstein o el comte Wratislaw, volien que fos immediata, però que des de l'entorn cortesà de Barcelona s'intentava retardar tant com fos possible, davant la temença que el viatge a Viena del nou rei Carles VI significués l'abandonament definitiu de les seves ambicions dinàstiques a la corona hispànica⁸⁷. Per la seva banda, les autoritats catalanes, relegades clarament a una posició secundària en aquestes intrigues cortesanes, s'esmerçaven a formular reverencials declaracions de fidelitat a l'emperador, i al manteniment íntegre de la seva herència territorial, i en aquesta sintonia la conferència dels «comuns», per exemple, prometia a l'arxiduc que «mentre respire aliento català defensaran ab tota sa sanch [...] la successió de tots los dominis de Espanya a V. Magt.»⁸⁸ L'arxiduc emprengué el seu viatge a Viena, després de moltes dilacions i intrigues —algunes provocades pels mateixos anglesos⁸⁹—, el 27 de setembre de 1711, deixant com a lloctinent general a Barcelona l'emperadriu Elisabeth Cristina de Brunsvic, enmig d'un clima de profund desencís i derrotisme sobre el desenllaç del conflicte successori i la permanència de l'ajuda aliada per poder continuar la guerra, que es desbordà amb mostres de desaprovació pels carrers de Barcelona:

Hubo una conmoción del pueblo, malcontentos de que se embarcara, y el pueblo se amotinó excitado⁹⁰.

86. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 172, 277-277v. i 290.

87. *Ibidem*, IV-2, f. 53. VOLTES: *El Archiduque*, p. 253. ID.: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 237 i 255.

88. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 317, s.f.

89. VOLTES: *El Archiduque*, p. 256-257. LEÓN: *Entre Austrias y Borbones*, p. 209.

90. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 59v. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 315, s.f., anotacions entre el 8 i 27 de setembre de 1711. VOLTES: *El Archiduque*, p. 255-258. ID.: *Barcelona durante el gobierno*, II, p. 239-244. LEÓN: *Entre Austrias y Borbones*, p. 207-210.

El capgirament internacional i l'evacuació dels exèrcits aliats: el «cas dels catalans»

En aquest mateix interval de temps, i en els mesos següents, les negociacions secretes d'Anglaterra amb els representants de Lluís XIV s'havien succeït amb diligència. El principal escull per aquests contactes diplomàtics s'havia plantejat a finals de setembre de 1711, en morir el Gran Delfí de França, i posteriorment, l'any 1712, el seu fill i hereu Lluís de França, duc de Borgonya, esdeveniments que replantejaven dramàticament els drets successoris de Felip d'Anjou a les dues corones, però els anglesos obtenien garanties expressives «para que jamás la corona de España y de Francia se unieran en una misma persona», i com a conseqüència d'aquest compromís de Lluís XIV el 8 d'octubre eren signats els preliminars dels tractats de pau entre les dues potències⁹¹. Malgrat haver transcendit l'existència d'aquestes negociacions, l'emperador s'entestava, però, en ignorar-les, i a reclamar la vigència dels acords de la Gran Aliança de la Haia, i encara el 31 de desembre de 1711, en una carta a la Generalitat, afirmava haver reclamat de les potències aliades

[...] el glorioso empeño de proseguir la guerra, y asistirme con el fomento de mayores esfuerzos que hasta aquí, [...] como medio que se considera único para abatir el orgullo de nuestros enemigos, y de llegar al deseado fin de dar a la Europa una paz firme y duradera⁹².

El que resultava innegable, però, és que en el transcurs dels mesos següents les negociacions entre Anglaterra i França progressaven de manera definitiva, i marginaven manifestament els interessos de l'arxiduc de mantenir la seva herència hispànica⁹³. Efectivament, les negociacions que cristal·litzaren en el Tractat d'Utrecht havien començat de manera oficial en aquesta ciutat holandesa l'1 de gener de 1712, i en una accepció extensiva compregueren la signatura d'un total de vint-i-tres tractats o convencions, entre els quals hi havia sengles tractats de comerç amb Anglaterra i Holanda, que satisfieien amb escreix les ambicions econòmiques i estratègiques que havien estat a la base de la seva implicació en el conflicte, i serviren de marc de referència per al futur equilibri continental entre les potències europees dissenyat a Utrecht-Rastatt⁹⁴.

91. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 258v. La renúncia expressa de Felip V, datada el 18 de març de 1713, a AMAE, *Correspondance Politique*, 227, «Documents relatifs à l'enregistrement des lettres de renonciation de Philippe V à la couronne de France, et des ducs de Berry et d'Orléans à la couronne d'Espagne». També BC, *Bonsoms*, núm. 3034.

92. ACA. *Generalitat. Deliberacions*, reg. 274, doc. 300, 31 de desembre de 1711.

93. VOLTES: *El Archiduque*, p. 262.

94. Els principals instruments diplomàtics d'aquests tractats, a CANTILLO, Alejandro del (1843). *Tratados, convenios y declaraciones de paz y de comercio que han hecho con las potencias extrangeras los monarcas españoles de la Casa de Borbón desde el año 1700 hasta el día*. Madrid: p. 56-174. BC, *Bonsoms*, núm. 3044 i 11318. BC, ms. 425. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, V, f. 7. McLACHLAN, J.O.: *Trade and Peace*, p. 37-45. C. NETTELS: «England and the Spanish-American Trade ...», p. 1-32. FREY: *The Treaties of the War*, p. XV-XVIII. SOLDEVILA: *Història de Catalunya*, p. 1121-1122. VOLTES: *El Archiduque*, p. 290. WALKER: «Algunes repercussions...», p. 78.

L'esdeveniment simbòlic de l'èxit d'aquestes negociacions fou sens dubte la decisió anglesa d'evacuar les seves tropes de Catalunya, a mitjans de setembre de 1712⁹⁵. En realitat, des de la sortida de l'arxiduc de Barcelona el govern anglès s'havia desentès descaradament de la guerra, i l'almirall Jennings fins i tot havia refusat participar en el transport de proveïments i de tropes de refresc que l'emperador pretenia introduir a Catalunya des d'Itàlia⁹⁶. L'ordre formal d'abandonar el camp de batalla les tropes expedicionàries angleses s'havia difós l'11 de setembre⁹⁷, i la seva execució provocà, segons Castellví, el fracàs definitiu de l'ofensiva estacional dels exèrcits aliats, que tenia per objectiu recuperar la iniciativa en la línia de front que anava des de Tremp fins a Balaguer i Cervera:

Los ingleses se separaron del campo de Cervera, [y] así acabó esta campaña, porqué la separación de los ingleses impidió todos los designios que el mariscal [Starhemberg] tenía resueltos⁹⁸.

De totes maneres, la sortida final de l'exèrcit anglès es demorà fins a finals d'octubre, a causa sobretot del perill que comportava el seu trasllat fins a la costa, ja que es temia que es produïssin protestes i avalots a les diverses poblacions del recorregut, en moltes de les quals no solament s'experimentaven freqüents episodis de carestia, sinó que a més havien de prevenir les requises dels soldats i voluntaris, descontents per la falta de paga i manutenció, que en aquestes circumstàncies era previsible que degeneressin en actes de violència de la pagesia, com els que s'esdevingueren a diverses poblacions de la Segarra i l'Urgell:

Faltó el pan por muchos dias a los fusileros, estaban aquellos lugares exautos [sic], y no podían suportar tan grande peso, y en el lugar de Torroja [de Segarra], al tiempo que el pueblo estava en procesión, llegó una partida de fusileros, y creyendo el pueblo que querían ocupar las casas de los paysanos, desampararon la procesión no sin escándalo, [y] tomaron las armas para defenderse⁹⁹.

És a partir d'aquestes informacions sobre la delicada situació que es vivia a les terres de la ruralia, properes a la línia de front, que la Generalitat deixava constància que «haver desalotjat de est Pahís las tropas de V.M. per la suspensió de las Britànicas armas nos ha donat motiu de recelos [y] un total desconuelo per est Principat»¹⁰⁰, i segons Castellví calia

95. J. BAKER: *The Deplorable History of the Catalans, from their first engaging in the War, to the Time of their Reduction*. Londres, 1714 [Reed. facsímil, Barcelona, 1991], p. XVI-XVII. Salvador SANPERE I MIQUEL (1905). *Fin de la nació catalana*. Barcelona: p. 42 i 351. SOLDEVILA: *Història de Catalunya*, p. 1120.

96. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones històriques*, IV-2, f. 207, 15 de juliol de 1712. SOLDEVILA: *Història de Catalunya*, p. 1117.

97. ACA. *Generalitat. Dietaris*, reg. 315, s.f., 11 de setembre de 1712.

98. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones històriques*, IV-2, f. 305-306v.

99. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones històriques*, IV-2, f. 326-327.

100. ACA. *Generalitat. Deliberacions*, reg. 275, s.f.

[...] prevenir que en los tránsitos fueran asistidos [los soldados], y exhortar los Pueblos para que no les insultaran alarmados de este successo, [...] para que en los tránsitos de Cervera a la orilla del mar tuvieran las tropas inglesas la mayor comodidad [y] sosiego de los pueblos¹⁰¹.

Però encara, malgrat les precaucions adoptades, no es pogué evitar que en el seu recorregut per diverses contrades catalanes els soldats anglesos fossin escridassats i acusats de traïció. Com recordava en les seves memòries el soldat irlandès John Fontaine,

[...] veient que els abandonàvem, ens van cridar traïdors i tots els noms més vils que se'ls van ocòrrer, i el populatxo ens llançà pedres dient que els havíem traït, posant-los en mans del rei Felip¹⁰².

Efectivament, per a Catalunya, més que per a cap altre de les parts implicades en el conflicte, el simbolisme d'aquesta evacuació anglesa, seguida gairebé immediatament per la defecció igualment vergonyant de les tropes expedicionàries holandeses i portugueses¹⁰³, significava de manera irrevocable el seu sacrifici als interessos dels aliats, i l'incompliment flagrant de les clàusules solemnes del «Pacte de Gènova» signat l'any 1705¹⁰⁴, per mitjà del qual els catalans

[...] habían concebido que todas las ventajas pendían de las seguridades que les habían dado los ingleses, [...] por haver sido esta nación la que les había empeñado a tomar con todo su poder el partido de los Aliados¹⁰⁵.

Quedava plantejat en tota la seva cruesa, doncs, l'anomenat «cas dels catalans», que esdevingué un punt de referència obligat en el regateig posterior entre les potències europees fins a la conclusió de la guerra i la signatura del Tractat de Viena, l'any 1725, entre Felip V i l'emperador Carles VI, els antics contendents de la Guerra de Successió¹⁰⁶. La literatura popular de l'època expressava en termes inequívocs el greu desencís que havia ocasionat aquesta defecció militar i

101. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 307-308v., 17 de setembre de 1712.

102. PORTER ALEXANDRE, E. (1972). *The Journal of John Fontaine*. University of Virginia: p. 42. Dec aquesta informació a Joaquim Albareda.

103. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 359v. SANPERE I MIQUEL, Salvador (1905). *Fin de la nación catalana*. Barcelona: p. 18-19.

104. BAKER: *The Deplorable History*, p. XV. Transcripcions del text del pacte, a CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, I, p. 631-636. SOLDEVILA (1961). «Un text del Pacte de Gènova de 1705». *Miscellanea Fontseré. Homenatge a Eduard Fontseré*. Barcelona: Cf. supra.

105. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-2, f. 307-309.

106. Sobre el «cas dels catalans», vegeu BAKER: *The Deplorable History*, p. XV. SOLDEVILA: *Història de Catalunya*, p. 1118-1126. STRUBELL, M. [ed.] (1992). *Consideració del «Cas dels Catalans»*. Barcelona. JOAQUIM ALBAREDA (1998). «El "Cas dels Catalans": del Pacte de Gènova a l'equilibri europeu de 1713». *Quart Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona: [En premsa]. Per a la seva projecció posterior en el context de la diplomàcia europea, fins a 1736, també TORRAS I RIBÉ, Josep M. [ed.] (1996). *Escrits polítics del segle XVIII. Documents de la Catalunya sotmesa*. Vic: p. 6-17.

diplomàtica, per la qual Catalunya fou sacrificada als interessos inconfessables de les potències europees:

Dexome el Inglés,
con famosa ardid;
y el de Portugal,
siguió su deslíz.
Sola, y sin amparo,
en breve me vi;
luego de enemigos,
me vi circuir.
Sola me han dexado,
sin ver, ni advertir,
que me embisten fieras,
porqué los servi¹⁰⁷.

Deixant de banda les incidències relacionades amb la conducció de la guerra, es fa difícil discernir el grau de consciència que podien tenir els catalans de l'època sobre el simbolisme de l'evacuació de les tropes aliades. Tots els testimonis semblen posar de manifest, però, que més enllà de les estrictes mesures repressores i de violència militar indiscriminada que es temia que poguessin aplicar els exèrcits de les dues corones en cas de consumir-se el sotmetiment de Catalunya, tal com augurava lamentablement aquesta defecció vergonyant, els ciutadans percebien també amb nitidesa les conseqüències polítiques que s'havien de desprendre ineluctablement de la victòria borbònica. Efectivament, segons assenyalava Castellví, el tractament de rigor extremat a què havien estat sotmesos els regnes de València i Aragó a partir de 1707, i les notícies que arribaven a Catalunya sobre aquella nefasta experiència, havien penetrat profundament en l'opinió pública de l'època:

Miraban extinguidos y abolidos sus fueros, y cargados de insoportables tributos, y los catalanes temían la misma suerte»¹⁰⁸.

En darrer terme, doncs, en aquelles adverses circumstàncies d'aïllament internacional i de previsible derrota militar, per a la majoria dels catalans la diferència entre Àustries i Borbons consistia, ara més que mai, a sentir-se protegits i emparats pels privilegis i constitucions, amb tot el que significaven de contenció de les extralimitacions i arbitrarietats del poder reial, o quedar sotmesos per sempre, sense límits ni restriccions, a la discrecionalitat del monarca, no solament en termes polí-

107. Referències als efectes sobre Catalunya de l'evacuació de les potències aliades en la literatura popular, a AHCB, *Sec. Graf.*, Gua-10. «*Laméntase Barcelona, al passo que clama al Cielo, hallándose sitiada, en el mes de Septiembre de 1713, en este romance de arte menor*». GUASCH, FRANCISCO, Barcelona, 1713, 4 p. AHCB, *Sec. Graf.*, Gua-19. «*Carta que la afligida Barcelona, después de quatro meses, que gime, oprimida de estrecho Assedio, en los primeros días de el mes de diciembre de 1713, escribe a la Augusta Emperatriz, y Reyna su Señora, en este Romance de arte menor*». FRANCISCO GUASCH, Barcelona, 1713, 2 p.

108. BC, ms. 421. CASTELLVÍ: *Narraciones históricas*, IV-1, f. 166v.-167.

tics i institucionals, sinó també en les mínimes qüestions que afectaven la vida quotidiana. Aquesta percepció sobre l'opinió dels catalans de l'època era expressada perfectament per les mateixes fonts borbòniques:

Haze acalorado más el ardor de mantenerse en la obediencia del Archiduque con motivo de la defensa de la Patria, y de la libertad de sus fueros y constituciones, dando por infalible que bolbiendo a la obediencia de Nuestro Rey Felipe Quinto serán los cathalanes peores que esclavos, y nunca más han de gozar de privilegios, que sus haciendas han de quedar perdidas, y que quanto sudaren y trasudaren en el trabajo de la tierra, no ha de bastar para pagar las contribuciones y vectigales que se les cargarán, y que serán siempre compellidos a ir a la guerra¹⁰⁹.

Abreviatures utilitzades

ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)

BC: Biblioteca de Catalunya (Barcelona)

DACB: Dietari de l'Antic Consell Barceloní (Barcelona)

109. Transcrit per FERNÁNDEZ I CERVANTES, Magda (1984). «Espionatge borbònic en la Barcelona austriacista: un informe de 1706». *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: 2, p. 248. L'atribució del text a l'any 1706 és solament indicària. Hauríem de considerar, però, que el seu contingut expressava un estat d'opinió probablement molt generalitzat entre els catalans de l'època sobre les nefastes conseqüències que s'havien de desprendre del triomf borbònic.